

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МОРФОЛОГІЧНИХ ОЗНАК
ПАРТЕНОГЕНЕТИЧНИХ СКЕЛЬНИХ ЯЩІРОК РОДУ DAREVSKIA,
ІНТРОДУКОВАНИХ НА УКРАЇНІ**

М. І. Демідова¹, Р. К. Мельниченко²

^{1,2}Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. В. Бердичівська, 40, Житомир, 10008, Україна

Серед рептилій фауни України особливий інтерес герпетологів та натуралістів представляють види родини *Lacertidae* – найбільш поширеної, морфологічно та екологічно різноманітної групи ящірок [6]. Окрім природних популяцій плазунів, на території України існують інтродуковані, штучно акліматизовані види ящірок, серед яких представники роду *Darevskia*. Унікальність скельних ящірок полягає у тому, що до цієї групи рептилій входять як двостатеві, так і партеногенетичні види (тобто такі, що представлені тільки самками, які здатні розмножуватись відкладанням диплоїдних яєць без запліднення) [2]. Перевагою таких партеногенетичних видів є те, що практично кожна особина дає нащадків, що дозволяє виду розмножуватися та поширюватися у природу значно швидше, ніж двостатевим видам.

Відомі радянські герпетологи М. М. Щербак та І. С. Даревський, скориставшись подібністю скельних біотопів Житомирщини та Кавказу, поклали початок експерименту з акліматизації партеногенетичного виду *Darevskia armeniaca* Méhely, 1909 із Закавказзя у локальну ділянку скельних виходів у каньйоні р. Тетерів. 27 липня 1963 р. поблизу с. Дениші Житомирського району було випущено 129 статевозрілих самок вірменської скельної ящірки, яких попередньо було виловлено на Семенівському перевалі у північній Вірменії. Експеримент передбачав вивчення екологічних особливостей процесу становлення виду на обмеженій території, дослідження морфологічної мінливості даного виду [1].

Нещодавно з'явилися повідомлення про наявність на цій же території іншого виду – *D. dahli* Darevsky, 1957, вселення якого не планувалося [4]. Його було виявлено випадково с. н. с. Іриною Доценко при аналізі фіксованого матеріалу зоологічної колекції Національного науково-природничого музею НАН України. Згодом випадкове вселення ще одного виду роду *Darevskia* було підтверджене методами порівняльного аналізу морфології ящірок [3] та зразків ДНК тварин [5].

Оскільки літературні дані про біологію і морфологію скельних ящірок стосуються переважно кавказьких видів [2; 6], основним нашим завданням було з'ясування відмінностей інтродукованих на Житомирщині видів роду *Darevskia* та їх узагальнення (табл. 1). Для порівняльно-морфологічного аналізу було відібрано 44 екз. рептилій, фіксованих у спирті, зібраних власноруч та студентами ЖДУ під час навчально-польових практик.

Нами здійснено стандартні проміри тіла тварин обох видів з їх подальшою статистичною обробкою (STATISTICA) та аналіз фолідозу. Найбільш важливими для діагностики виявилися такі ознаки: кількість збільшених прианальних лусочок, кількість рядів лусочок між центральним скроневим та барабанним щитками, відношення довжини лобового щитка до його ширини, відношення довжини міжтім'яного щитка до його ширини, відношення довжини потиличного щитка до його ширини.

Ми зробили узагальнюючу таблицю, що дозволить чітко розрізнити *D. armeniaca* та *D. dahli*. Вона буде корисною не лише вузьким спеціалістам-герпетологам, але і зоологам іншої спеціалізації, студентам та викладачам під час польових практик.

Таблиця

Найважливіші критерії для діагностики інтродукованих видів *Darevskia*

Ознаки	<i>D. armeniaca</i>	<i>D. dahli</i>
Колір тіла	Жовтувато-зелений, коричнево-оливковий або зеленувато-жовтий колір, зелене забарвлення чітко спостерігається	Буро-коричневий або блідо-вохряний кольору. Зелені кольори відсутні
Забарвлення голови	Голова зверху у невеликих чорних цятках	Голова зверху у дрібних бурих цяточках
Наявність дрібного щитка між носовим та лобноносовим щитком	Відсутній у всіх представників	Наявний, але не у всіх представників
Міжтім'яний щиток	Видовжений, тонкий, прямокутної форми	Короткий, грубий, квадратної форми
Тім'яний щиток	Загострений по кутах	Заокруглений по кутах
Потиличний щиток	Один	Спостерігається ще 2 зерна з боків потиличного
Кількість рядів лусок між центрально-скроневим та барабанним щитком	Чітко видно 2 крупних щитка в один ряд	Деякі ряди дрібних лусок
Кількість щитків в анальній області	5-8 щитків навколо анальної області, з них 1 або 3 великі в центрі	8 щитків навколо анальної області, з них 2 великі в центрі

Література

1. Даревский И. С. Акклиматизация партеногенетических ящериц на Украине / И. С. Даревский, Н. Н. Щербак // Природа – 1968. – 5, № 3 – 93 с.
2. Даревский И. С. Скальные ящерицы Кавказа / И. С. Даревский – Л. : Наука, 1967. – 214 с.
3. Доценко И. Б. Сравнительный анализ внешней морфологии скальных ящериц рода *Darevskia*, обитающих на территории Украины, и их видовая принадлежность / И. Б. Доценко, В. Н. Песков, М. В. Миропольская // Збірник праць Зоологічного музею. – 2008 – 2009. – № 40 – С. 130–144.
4. Доценко И. Б. О находке скальной ящерицы Даля *Darevskia Dahli* (Darevsky, 1957) в составе популяции скальной ящерицы *Darevskia armeniaca* (Mehely, 1909), интродуцированной на территорию Украины / И. Б. Доценко, И. С. Даревский // Матер. першої конференції УГТ. – К., 2005. – С. 47–50.
5. Малышева Д. Н. Сравнительный анализ образцов ДНК скальных ящериц *Darevskia dahli* и *D. armeniaca* из популяций Украины и Армении / Д. Н. Малышева, И. Б. Доценко // Збірник праць Зоологічного музею. – 2010. – № 41. – С. 122 – 127.
6. Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР / Науч редактор Н. Н. Щербак – М.: Просвещение, 1977. – 415 с.